

ZARYS HISTORII DUSZPASTERSTWA WOJSKOWEGO WYZNANIA PRAWOSŁAWNEGO W WOJSKU POLSKIM W LATACH 1919–1949

II Rzeczpospolita odrodziła się jako państwo wielonarodowościowe i wielowyznaniowe. Pod względem liczebności drugą grupę religijną stanowili wyznawcy prawosławia. Liczbę ludności prawosławnej w granicach państwa polskiego w latach trzydziestych szacuje się na ok. 3,8 mln osób (11,8%). Prawosławni zamieszkiwali głównie ziemie wschodnie II RP – w wielu regionach stanowiąc dominującą grupę wyznaniową. Ich odsetek wynosił w poszczególnych województwach: poleskim – 77,4%, wołyńskim – 69,8%, nowogródzkim – 51,3%, wileńskim – 25,4%, białostockim – 18,5%, lubelskim – 8,5%. Cechą charakterystyczną ludności prawosławnej była ich różnorodność narodowościowa (Białorusini, Ukraińcy, Polacy, Rosjanie i inni)¹.

Odzwierciedleniem mozaiki narodowościowo-wyznaniowej społeczeństwa Polski międzywojennej były jej siły zbrojne. Nic zatem dziwnego, że znaczny odsetek żołnierzy WP stanowili niekatolicy i nie-Polacy. Wśród nich prawosławni tworzyli najliczniejszą grupę, liczyli przeszło 50% wszystkich żołnierzy-niekatolików. W ten sposób plasowali się na drugiej pozycji co do liczebności (po rzymskich katolikach) w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej. W poszczególnych latach odsetek prawosławnych wśród poborowych każdego wcielonego rocznika wahał się od 9 do 12%². W 1923 r. liczba szeregowców wyznania prawosławnego wynosiła 20 372 (10,95%), w 1926 – 27 277 (11,88%), w 1927 – 27 590

---

¹ Pod względem narodowościowym ponad 42% prawosławnych stanowili Białorusini i „tutejsi”, prawie 41% Ukraińcy i Rusini, 2,8% Rosjanie. Ponadto w 1931 r. 18,5% (497 tys.) wyznawców prawosławia jako język ojczysty podało polski. Według niektórych badaczy językiem polskim w rzeczywistości posługiwało się ok. 150 tys., podczas gdy ok. 300 tys. było Białorusinami, a ok. 50 tys. Ukraińcami; M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 195.

² J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998, s. 105.

(10,47%)³. Gwoli porównania należy zaznaczyć, że w 1926 r. w siłach zbrojnych II RP służyło 3542 (1,54%) wyznawców Kościoła ewangelicko-augsburskiego, 1458 (0,63%) Kościoła ewangelicko-reformowanego, 12 069 (5,26%) wyznawców judaizmu, 44 (0,01%) muzułmanów oraz 17 793 (7,75%) grekokatolików⁴.

Najwięcej prawosławnych służyło w jednostkach podlegających Dowództwu Okręgu Korpusu I (Warszawa), II (Lublin), III (Grodno), V (Kraków), VIII (Toruń) i IX (Brześć). Warto jednak zaznaczyć, że liczba wyznawców prawosławia w poszczególnych okręgach korpusów nie była stała, lecz ulegała ciągłym wahaniom, na co miała wpływ przede wszystkim polityka władz wojskowych w zakresie kierowania poborowych wywodzących się z mniejszości narodowych do różnych OK. Najmniejszą liczbę wyznawców prawosławia odnotowano w OK IV (Łódź), VI (Lwów), VII (Poznań) i X (Przemyśl). Liczba marynarzy wyznania prawosławnego nie przekraczała 150 osób. Dość znaczny odsetek prawosławnych znajdował się natomiast w formacjach Korpusu Ochrony Pogranicza⁵.

Poborowi wyznania prawosławnego pochodzili głównie z Kresów Wschodnich II RP. Z wojskowego punktu widzenia ziemie wschodnie stanowiły istotny element obronny kraju w przypadku konfliktu zbrojnego z ZSRR, ze względu na swoją głębokość operacyjną. Stąd też stosunek mieszkańców tych ziem do państwa polskiego postrzegano jako bardzo ważny czynnik bezpieczeństwa. Żołnierze polscy wyznań niekatolickich byli przedmiotem szczególnej uwagi władz wojskowych. Wynikało to z faktu, że kwestie wyznaniowe nieodłącznie wiązały się ze sprawami narodowościowymi. Wyznanie stanowiło jeden z najważniejszych wyznaczników przynależności do narodowości białoruskiej i ukraińskiej. Nieprzypadkowo znajdowali się oni w polu zainteresowania Referatu Narodowościowego Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego). Oprócz Białorusinów i Ukraińców wśród poborowych wyznania prawosławnego często zdarzali się tacy, którzy nie mieli wykrystalizowanego poczucia świadomości narodowej. W wielu przypadkach żołnierze ci określali swoje pochodzenie jako „poleszucy” lub „tutejsi”. Na charakterystykę poborowych nie pozostawały bez wpływu również problemy społeczno-gospodarcze na Kresach Wschodnich. Większość żołnierzy prawosławnych wywodziła się ze środowisk chłopskich, i to dość specyficznych, kresowych. Tereny te, pozostające przez dziesięciolecia pod zaborem rosyjskim, były poważnie zapóźnione cywilizacyjne i upośledzone

³ P. Stawecki, *Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Zbiór studiów*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 2001, s. 25.

⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), sygn. I.300.20.8, Zestawienie statystyczne żołnierzy WP według wyznania religijnego, 1 XI 1926 r.

⁵ CAW, sygn. I.300.20.57, Sprawozdanie z działalności duszpasterskiej księdza protoprezbitera WP za 1932 r., grudzień 1932 r.

gospodarczo. W pierwszych latach powojennych jedną z największych bolączek podczas rekrutowania poborowych (bez względu na różnice narodowościowe i religijne) był duży odsetek analfabetów na Kresach Wschodnich. Wśród żołnierzy kresowych wszystkich wyznań i narodowości odnotowano grupy osób słabo władających językiem polskim lub w ogóle niemówiących po polsku. W wielu źródłach natrafiamy na wzmianki, że pobyt w wojsku pozytywnie wpłynął na poziom kultury żołnierzy i ich stosunek do państwa. Służba w wojsku była szansą na poznanie innego świata, poszerzenie horyzontów i zdobycie nowych zawodów, użytecznych po powrocie do domu. Sprzyjała również polonizacji żołnierzy wywodzących się z mniejszości narodowych⁶.

Najwięcej prawosławnych służyło w piechocie, lecz znaczny ich odsetek był również w kawalerii i artylerii. Duże grupy prawosławnych Ukraińców i Białorusinów, zwłaszcza na początku lat dwudziestych, służyły w oddziałach rozlokowanych na Kresach Wschodnich. Zdarzało się, że w poszczególnych jednostkach stanowili nawet 70% stanu osobowego. Władze wojskowe uznały taki stan rzeczy za niepożądany, zaczęto więc stosować system eksterytorialny, co – w odniesieniu do poborowych narodowości białoruskiej i ukraińskiej pochodzących z Kresów Wschodnich – oznaczało skierowanie do oddziałów stacjonujących w zachodniej części kraju. System ten w opinii władz wojskowych miał również zniechęcać żołnierzy do dezercji. Szczególnie zwracano uwagę na to, aby do oddziałów stacjonujących na Wołyniu nie wcielano rekrutów narodowości ukraińskiej, zwłaszcza pochodzących z Małopolski Wschodniej. W praktyce z rozmaitych względów logistycznych nie zawsze udawało się wcielić w życie system eksterytorialny. Można przypuszczać, że poprzez taką politykę tylko częściowo osiągnięto zamierzony cel. Większość prawosławnych w dalszym ciągu służyła w następujących OK: I (Warszawa), II (Lublin), III (Grodno), V (Kraków), VIII (Toruń) i IX (Brześć)⁷.

Władze wojskowe w pełni zdawały sobie sprawę z obecności w wojsku znacznej liczby żołnierzy wyznania innego niż katolickie. W armii respektowano konstytucyjne prawo do swobody wyznania. Stosowne przepisy gwarantowały wszystkim żołnierzom swobodę praktyk religijnych. W związku z tym zachodziła potrzeba zorganizowania wojskowego duszpasterstwa. Początków prawosławnej służby duszpasterskiej należy szukać w czasie walk odrodzonego państwa polskiego o niepodległość i granice. W 1919 r. postanowiono powołać duszpasterstwo wojskowe dla żołnierzy niekatolików. Wojskowe wyznania niekatolickie,

---

⁶ J. Kęsik, *Praca oświatowo-wychowawcza wśród mniejszości narodowych w Wojsku Polskim 1918–1939*, w: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe...*, s. 213; J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918–1945*, Warszawa 2007, s. 91–101.

⁷ Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo wojskowe na terenie Dowództwa Okregu nr VIII w Toruniu*, w: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe...*, s. 289.

w tym także prawosławne, w czerwcu 1919 r. wyłączono spod jurysdykcji rzymskokatolickiego biskupa polowego. 28 czerwca tego roku minister spraw wojskowych gen. Józef Leśniewski wydał rozkaz o utworzeniu (w ramach Departamentu I Mobilizacyjno-Organizacyjnego) Sekcji Religijno-Wyznaniowej, w skład której wchodził m.in. Referat Wyznania Prawosławnego. 30 października 1919 r. w WP powołano Wojskowy Urząd Duszpasterski Wyznania Prawosławnego. Na czele jego zarządu miał stać naczelny kapelan wyznania prawosławnego, którego wybierano wśród duchownych tego wyznania na wniosek najwyższego duszpasterza Kościoła prawosławnego w Polsce, po uzgodnieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Po ustanowieniu struktury duszpasterstwa prawosławnego dokonano reorganizacji Sekcji Religijno-Wyznaniowej poprzez wyodrębnienie jej (1 marca 1920 r.) ze składu Departamentu I i przemianowanie na Samodzielną Sekcję Wyznań Obcych. Natomiast na mocy zarządzenia Ministerstwa Spraw Wojskowych z 24 marca 1920 r. nazwę zmieniono na Samodzielną Sekcję Wyznań Niekatolickich. Zajmowała się ona organizacją duszpasterstwa dla żołnierzy wyznań innych niż katolickie. W skład tej struktury wchodził m.in. Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Prawosławnego. Latem 1920 r. zatrudniono w wojsku trzech kapelanów prawosławnych. Do jesieni tego roku w WP posługę pełniło już dziesięciu kapelanów wyznania prawosławnego⁸.

Opracowany na przełomie 1919 i 1920 r. projekt organizacji wojskowej służby duszpasterskiej wyznania prawosławnego zakładał, że na czele wojskowego urzędu duszpasterskiego tej konfesji będzie stał naczelny kapelan, który jednocześnie będzie referentem wyznania prawosławnego w Sekcji Religijno-Wyznaniowej. Miał to być najwyższy rangą duszpasterz tego wyznania w WP, podległy na polu wojskowo-administracyjnym – przez szefa Sekcji Religijno-Wyznaniowej – ministrowi spraw wojskowych, pod względem kościelno-dogmatycznym zaś najwyższemu duszpasterzowi Kościoła prawosławnego w Polsce. W miarę potrzeby w czasie wojny przewidywano powołanie do wojska duchownych w charakterze kapelanów pomocniczych w celu niesienia posługi kapłańskiej żołnierzom i jeńcom. Kapelani pomocniczy mieli podlegać w sprawach duchownych naczelnemu kapelanowi wyznania prawosławnego, w sprawach wojskowo-administracyjnych zaś bezpośrednio dowódcom

---

⁸ W. Wróblewski, *Duszpasterstwo mniejszości religijnych w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, w: *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX–XX w. Liczebność i rozmieszczenie – stosunki narodowościowe – polityka narodowościowa. Materiały z międzynarodowej konferencji „Samoidentyfikacja narodowa i religijna a sprawa mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej”*, Lublin 19–21 października 1993, red. J. Skarbak, Lublin 1996, s. 104–105; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Toruń 2000, s. 137; J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska...*, s. 63–65.

jednostek wojskowych, do których byliby przydzieleni⁹. Zakres obowiązków i kompetencji kapelanów określał rozkaz MSWojsk. z 4 września 1920 r. W celu zaspokojenia potrzeb religijnych żołnierzy polskich wyznania prawosławnego przystąpiono do tworzenia duszpasterstwa w terenie. Organizacja jego struktur w czasie wojny znajdowała się jeszcze w powijakach. Jako pierwsze wojskowe służby (dziekanaty) duszpasterskie wyznania prawosławnego (w lipcu 1920 r.) powstały przy Dowództwie Okręgu Generalnego Lwów oraz Lublin i Grodno. W 1921 r. powstała komórka duszpasterska przy DOG Białystok¹⁰.

Zakończenie działań wojennych i przejście wojska w stan pokoju spowodowało zmiany organizacyjne wojskowego duszpasterstwa wyznań niekatolickich. Ogólne kierownictwo tejże służby spoczywało w rękach ministra spraw wojskowych. 12 sierpnia 1921 r. wydał on rozporządzenie o powołaniu Wydziału Wyznań Niekatolickich. Nowa komórka podlegała mu bezpośrednio, a jej kierownik zajmował etat generała brygady, w stosunku do personelu zaś posiadał uprawnienia dowódcy dywizji. Etaty WWN obejmowały m.in. czterech dziekanów – naczelnych kapelanów poszczególnych wyznań, w tym także prawosławnego (na etacie podpułkowników). 22 maja 1922 r. ukazało się rozporządzenie ministra spraw wojskowych zatwierdzające „Organizację służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich”. W dokumencie stwierdzano: „Zadaniem służby duszpasterskiej wszelakich wyznań jest zaspokojenie potrzeb religijnych osób wojskowych swego wyznania, opieka religijna nad żołnierzami odnośnego wyznania i ich duchowe podniesienie na podstawach życia religijnego w gorliwej służbie Ojczyźnie i miłości względem współobywateli”¹¹. Zgodnie z dekretem wydanym 8 sierpnia 1922 r. przez Marszałka Józefa Piłsudskiego, ustalono nazwy stopni duchowieństwa wyznań niekatolickich. W przypadku konfesji prawosławnej ustanowiono następujące stopnie: protoprezbiter (odpowiadający stopniowi pułkownika), dziekan przy DOK (odpowiadający stopniowi podpułkownika), starszy kapelan (odpowiadający stopniowi majora) i kapelan (odpowiadający stopniowi kapitana)¹². W rzeczywistości nie zawsze stosowano się do tego dekretu i z reguły stopnie kapelanów były o szczebel niższe¹³.

W ramach WWN działał Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Prawosławnego. 1 czerwca 1927 r. na mocy rozkazu ministra spraw wojskowych WWN przemianowano na Biuro Wyznań Niekatolickich, w skład którego

⁹ CAW, sygn. I.300.20.49, Projekt organizacji wojskowej służby duszpasterskiej dla wyznania prawosławnego, b.d., k. 55.

¹⁰ CAW, sygn. I.300.20.1, Sprawozdanie ks. B. Martysza z działalności duszpasterstwa wyznania prawosławnego, 16 VII 1921 r., k. 198.

¹¹ T. Böhm, *Organizacja wojskowej służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich w II Rzeczypospolitej Polskiej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1993, nr 4, s. 51.

¹² *Ibidem*, s. 51–52.

¹³ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska...*, s. 108.

wchodziło pięć wydziałów wyznaniowych, w tym także prawosławny. Za sprawy prawosławne odpowiadał Wydział Wyznania Prawosławnego¹⁴. Podległość i zakres obowiązków wydziałów w stosunku do ustaleń z listopada 1919 r. nie uległy zmianie¹⁵.

3 sierpnia 1929 r. weszły w życie nowe przepisy dotyczące duszpasterstwa wyznań niekatolickich, zgodnie z którymi przywracano dawne nazewnictwo. Odtąd kierownikowi BWN podlegało pięć Głównych Urzędów Duszpasterskich, z których każdy reprezentował osobne wyznanie. Duszpasterstwem prawosławnym zajmował się Główny Urząd Duszpasterski Prawosławny. Naczelnicy kapelani posiadali własną kancelarię. W kwestiach wyznaniowych kontaktowali się (poprzez kancelarię) z podległymi sobie organami służby duszpasterskiej, natomiast w sprawach wojskowo-administracyjnych mogli się z nimi kontaktować za uprzednim porozumieniem z szefem BWN¹⁶. Kierownik BWN w stosunku do podległego sobie personelu wojskowego i cywilnego (z wyjątkiem osób duchownych) posiadał uprawnienia dowódcy dywizji. 8 maja 1933 r. minister spraw wojskowych polecił utworzenie w Gabinetie Ministra Referatu ds. Duszpasterstwa Wojskowego jako pośredniego ogniwa między BWN a ministrem. Tym samym sprawy duszpasterskie wyznań niekatolickich skoncentrowano w Gabinetie Ministra. Ostatnia reorganizacja duszpasterstwa wojskowego wyznań niekatolickich nastąpiła w 1935 r., kiedy na mocy rozkazu ministra spraw wojskowych z 15 lutego dokonano kolejnych zmian. Nazwę BWN MSWojsk. zmieniono na BWN. W wyniku tej reorganizacji struktura tej instytucji wyglądała następująco: szef Biura, jego zastępca i sekretariat. Szefowi podlegały Główne Wojskowe Urzędy Duszpasterstwa poszczególnych wyznań (m.in. Główny Wojskowy Urząd Duszpasterski Prawosławny). Taka formuła przetrwała do wybuchu II wojny światowej¹⁷.

Na czele wojskowego duszpasterstwa prawosławnego stał protoprezbiter, mianowany na to stanowisko przez ministra spraw wojskowych spośród kandydatów przedstawionych przez zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce. Uprawnienia kościelno-organizacyjne, niezbędne do wykonywania urzędu protoprezbitera, nadawał metropolita Kościoła prawosławnego w Polsce. Pod względem religijno-kościelnym protoprezbiter podlegał metropolicie, któremu miał składać coroczne sprawozdanie z działalności duszpasterskiej w wojsku. Zgodnie z dekretem Naczelnego Wodza z 1922 r. naczelnicy kapelan

¹⁴ Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo wojskowe...*, s. 285–286.

¹⁵ T. Böhm, *op. cit.*, s. 55.

¹⁶ CAW, sygn. I.300.20.1, Rozkaz MSWojsk. nr 253 „Organizacja służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich i skład osobowy Biura Wyznań Niekatolickich”, k. 216.

¹⁷ W. Rezmer, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego w 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1993, nr 1, s. 54; T. Böhm, *op. cit.*, s. 54, 58; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych...*, s. 141, 286.

wyznania prawosławnego miał być w stopniu pułkownika. W praktyce jednak protoprezbiter miał stopień podpułkownika. Był on zarazem szefem Głównego Wojskowego Urzędu Duszpasterskiego wyznania prawosławnego. Kandydaturę na kierownika wojskowego duszpasterstwa prawosławnego przedstawiał ministrowi spraw wojskowych zwierzchnik Kościoła prawosławnego w Polsce. Kapelan naczelny był fachowym doradcą ministra i podlegał mu pod względem wojskowo-administracyjnym poprzez szefa WWN/BWN. W myśl rozkazu ministra spraw wojskowych (z 3 sierpnia 1929 r.) naczelnymi kapelanami wyznań niekatolickich mianowano i zwalniano poprzez MSWojsk. na podstawie porozumienia z władzami duchownymi. Protoprezbiterowi podlegali dziekani, a tym kapelani zawodowi i pomocniczy. Dziekani kierowali duszpasterstwem na terenie OK, pod względem jurysdykcyjno-religijnym podlegali bezpośrednio protoprezbiterowi, pod względem administracyjno-wojskowym zaś dowódcy Okręgu Korpusu. Dwa razy do roku zwoływano kolegium dziekanów, które pełniło funkcję organu doradczego protoprezbitera¹⁸.

Dziekani mieli do dyspozycji personel pomocniczy – po jednym urzędniku cywilnym III kategorii uposażenia (jako psalmista lub kancelarzysta) i ordynans osobisty. Początkowo byli to szeregowcy, w latach trzydziestych zaś zastąpiono ich urzędnikami cywilnymi¹⁹. Dziekanom i kapelanom rejonowym, którzy mieli do dyspozycji świątynie garnizonowe lub opiekowali się cmentarzami wojskowymi, przysługiwała stała obsada etatowa z jednym niższym funkcjonariuszem (zakrystian, dozorca cmentarny)²⁰.

W międzywojniu w WP było 15–17 etatów służbowych dla kapelanów wyznania prawosławnego. Jeden kapelan prawosławny obsługiwał ok. 1800 żołnierzy tego wyznania. W 1925 r. posługę kapłańską pełniło 15 prawosławnych kapelanów zawodowych, w tym: protoprezbiter, 3 proboszczów, 2 starszych kapelanów i 9 kapelanów. W 1933 r. opiekę duszpasterską w wojsku sprawowali: protoprezbiter, dziekan, 2 starszych kapelanów i 8 kapelanów. W 1937 r. w wojsku znajdowało się 13 kapelanów zawodowych²¹. Analiza porównawcza stanu etatowego i faktycznego wojskowego duszpasterstwa prawosławnego w odniesieniu do poszczególnych lat wykazuje, że część stanowisk pozostawała nieobsadzona. Łącznie w WP w czasie pokoju liczba kapelanów zawodowych

¹⁸ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska...*, s. 107.

¹⁹ T. Böhm, *op. cit.*, s. 57.

²⁰ CAW, sygn. I.300.20.1, Nowe zasady organizacji duszpasterstwa wojskowego, 14 XII 1928 r.

²¹ CAW, sygn. I.300.20.57, Sprawozdanie roczne z działalności Głównego Wojskowego Urzędu Duszpasterskiego wyznania prawosławnego za 1925 r., b.d.; *ibidem*, Sprawozdanie roczne z działalności duszpasterskiej księdza protoprezbitera WP za 1930 r., b.d.; *ibidem*, Sprawozdanie roczne z działalności duszpasterskiej księdza protoprezbitera WP za 1932 r., b.d.; *ibidem*, Sprawozdanie roczne z działalności BWN za 1937 r., b.d.

wyznania prawosławnego wynosiła ok. 20 osób²², co stanowiło ok. 8% wszystkich kapelanów w wojsku. Obsługiwali oni żołnierzy swego wyznania, których liczba wynosiła 9–11% ogółu WP²³.

W celu zapewnienia opieki duszpasterskiej żołnierzom znajdującym się w garnizonach nieposiadających własnego kapelana korzystano z pomocy księży cywilnych, z którymi wojsko nawiązywało kontakt w kwestii korzystania ze świątyń. Zatrudniano ich jako kapelanów pomocniczych. Zatwierdzani byli przez ministra spraw wojskowych. Tryb ich powoływania i zakres działalności określało zarządzenie ministra spraw wojskowych z 4 września 1920 r. Rozkaz tegoż ministra z 10 maja 1928 r. częściowo zmienił tryb powoływania kapelanów pomocniczych wyznań niekatolickich. Odtąd dokonywał tego minister spraw wojskowych lub – w jego imieniu – szef Biura Personalnego MSWojsk., na wniosek szefa BWN. Kandydat musiał mieć obywatelstwo polskie, co najmniej trzy lata praktyki duszpasterskiej i nieposzlakowaną opinię²⁴. W sprawach wojskowo-administracyjnych kapelani pomocniczy podlegali bezpośrednio dowódcy jednostki, któremu referowali sprawy duszpasterskie po uprzednim przedstawieniu ich szefowi sztabu. Jeśli kapelan pomocniczy nie miał przydziału do konkretnej jednostki, podlegał szefowi WWN/BWN. W kwestiach duchownych zaś podlegał dziekanowi przy DOK²⁵.

Tabela 1. Stan etatowy duszpasterstwa wyznania prawosławnego

Funkcja	1922	1924	1927	1928	1932	1935	1937
Protoprezbiter	1	1	1	1	1	1	1
Dziekan	2	3	3	2	7	8	9
Starszy kapelan, kapelan	–	7	2	10	4	3	4
Kapelan pomocniczy	–	–	7	–	8	9	12

Źródło: J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998, s. 115; T. Böhm, *Organizacja wojskowej służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich w II Rzeczypospolitej Polskiej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1993, nr 4, s. 56.

²² Największą liczbę kapelanów wyznania prawosławnego – 23 – odnotowano w 1938 r.; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, s. 605–606.

²³ Tytułem porównania należy przytoczyć następujące dane. W siłach zbrojnych II RP znajdowało się ok. 190–200 kapelanów katolickich różnych obrządków (ok. 81% wszystkich kapelanów). Obsługiwali oni 80% żołnierzy WP. Kapelanów wyznania mojżeszowego było ok. 16–18 (ponad 7%), przy 6–8% żołnierzy tego wyznania. Kapelanów wyznania ewangelickiego było 7 (ok. 2,8%), przy 2% żołnierzy tego wyznania; J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, s. 194.

²⁴ T. Böhm, *op. cit.*, s. 57; J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska...*, s. 107.

²⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), t. 961, Ogólne postanowienia dla kapelanów wyznania prawosławnego, b.d., k. 631.

Pod koniec 1938 r. duszpasterstwo wojskowe wyznania prawosławnego WP składało się z 10 kapelanów zawodowych, 5 rezerwowych powołanych do służby czynnej i 12 pomocniczych. Etaty przydzielano dla 16 kapelanów, podczas gdy nieobsadzone pozostawały 3 stanowiska: zastępcy protoprezbitera i kapelanów rejonowych w OK II, V (Kraków) i IX (Brześć). Najbardziej rozbudowane duszpasterstwa były na terenie OK I – 4 kapelanów, II – 5, III – 4 i IX – 4. W przypadku pozostałych sytuacja wyglądała następująco: OK IV – 1, V – 2, VI – 1, VII – 1, VIII – 2, X – 1²⁶. Kwestią dyskusyjną pozostaje przyczyna braku dostatecznej liczby kapelanów prawosławnych w szeregach WP. Jedni autorzy dopatrują się w tym dążenia władz wojskowych do spowodowania zmiany wyznania przez żołnierzy prawosławnych²⁷. Według innych główną przyczyną niewypełnienia etatów był brak odpowiednich kandydatów, od których żądano bezwzględnej lojalności i doświadczenia zawodowego. Niedobór kapelanów zawodowych pokrywano, zatrudniając kapelanów pomocniczych²⁸.

Na podstawie dostępnych dokumentów można stwierdzić, że praca w WP była dla księży bardzo atrakcyjna, toteż nie brakowało chętnych do objęcia stanowisk duszpasterzy wojskowych. Dobór kandydatów był bardzo staranny i skrupulatny. Czasami niesłusznie odrzucano podania księży posiadających odpowiednie doświadczenie i kwalifikacje zawodowe, lecz niewykazujących zainteresowania polonizacją życia kościelnego. O przyjęciu lub odrzuceniu kandydatów decydowała nie tylko bezwzględna lojalność wobec państwa. Od duchownych oczekiwano także akceptacji polityki władz względem prawosławia²⁹. Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że wśród kryteriów przy ocenianiu przydatności do służby wojskowej dominowała zdolność do asymilacji i życzliwy stosunek do polonizowania życia kościelnego. W latach trzydziestych było to swoistym miernikiem lojalności. W związku z powyższym w podaniach o przyjęcie do WP niektórzy duchowni podkreślali swój przychylny stosunek do wprowadzanych przez władze zmian w życiu Kościoła prawosławnego³⁰.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ K. Gomółka, *Białorusini w II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1992, s. 144; A. Mironowicz, *op. cit.*, s. 607.

²⁸ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska...*, s. 115; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych...*, s. 184.

²⁹ AAN, MWRiOP, t. 1237, Opinia wojewody lubelskiego, 25 VII 1924 r., k. 239.

³⁰ Ksiądz J. Dyńko-Nikolski np. pisał m.in.: „Urodziłem się w Chełmie z ojca Franciszka. Nie jestem Rosjaninem, ale Polakiem. Okoliczności życia tak się złożyły, że zostałem kapelanem prawosławnym. Wychowałem się na ziemi polskiej i tu tkwi moje życie. Już w maju 1918 roku powróciłem z przymusowej ewakuacji z Rosji i to pomimo ciężkiego trudu udało mi się stamtąd wydostać [...]. Gdy rozpoczęła się wojna bolszewicka, zorganizowałem ochotników, a dla przykładu zgodnie z swoim przekonaniem sam wstąpiłem w szeregi Armii Polskiej w najgroźniejszych chwilach dla Polski. Od dnia 30 lipca 1920 roku pełniłem wiernie obowiązki służbowe. Dodaję zarazem, że ja pierwszy z kapelanów prawosławnych

W tym miejscu warto się pokusić o zbiorowy portret kapelanów zawodowych i pomocniczych wyznania prawosławnego. Geografia obejmowała niemalże całe ziemie wschodnie dawnej Rzeczypospolitej, z wyraźną przewagą mieszkańców ziem południowo-wschodnich. Najliczniejszą (ok. 30%) grupę stanowiły osoby pochodzące z Wołynia. Znaczny odsetek (ok. 20%) przypada na mieszkańców Lubelszczyzny i Chełmszczyzny. Nieco mniej wywodziło się z Małopolski Wschodniej (10%) i Wileńszczyzny (10%). Pozostali pochodzili z Nowogródzczyzny, Mińszczyzny, Łemkowszczyzny i Ukrainy Naddnieprzańskiej. Najmniej było natomiast mieszkańców Polesia i Podola. Kapelanów cechowało przeważnie drobnomieszczańskie i włościańskie pochodzenie. W wielu przypadkach wywodzili się oni z rodzin duchownych. Byli synami księży prawosławnych i wnukami unickich. Niektórzy byli synami przedstawicieli inteligencji (wojskowych, urzędników, nauczycieli). Wśród księży przeważali duchowni nieobjęci celibatem i tylko nieliczni byli księżmi zakonnymi. Większość stanowili kapłani urodzeni w ostatnim dziesięcioleciu XIX i na początku XX w. Księża pełniący posługę kapłańską w WP w pierwszych latach niepodległości to przeważnie ludzie, którzy otrzymali wykształcenie i formację duchową przed wybuchem Wielkiej Wojny. W początkowym okresie funkcjonowania służby duszpasterskiej w WP przeważali duchowni, którzy otrzymali święcenia kapłańskie w zaborze rosyjskim. Z upływem lat rosła liczba kapelanów wojskowych wyświęconych już po 1918 r. Wśród kapelanów najwięcej było absolwentów Seminarium Duchownego w Chełmie (ok. 20%). Dość duży odsetek stanowili też absolwenci Seminarium Duchownego w Krzemieńcu (ok. 10%). Pozostali ukończyli seminaria duchowne na terenie Rosji (np. Kazań, Orzeł) i Ukrainy (Charków, Połtawa, Żytomierz). Zdarzali się również wychowankowie pozostałych seminariów duchownych, m.in. w Wilnie i Poczajowie. Duża część kapelanów wojskowych legitymowała się wyższym wykształceniem teologicznym. Część podjęła te studia w czasie pełnienia funkcji kapelańskich w wojsku, inni natomiast zostali przyjęci do WP już po uzyskaniu dyplomu. 35% kapelanów zawodowych ukończyło Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego. Tak wysoki odsetek absolwentów UW wśród kapelanów wojskowych można tłumaczyć m.in. tym, że byli oni mile widziani w WP. Ze względów oczywistych preferowano młodych księży, nieobciążonych zaborową przeszłością. Przeszło

---

podczas pogrzebu ś.p. pułk. Juliana Klimowicza, inspektora artylerii DOG Lublin, który był Polakiem wyznania prawosławnego, wygłosiłem kazanie i prezentowy po polsku, a już w r. 1921 domagałem się od konsystorza prawosławnego wprowadzenia do urzędowania i korespondencji języka polskiego [...]. Na terenie Chełmszczyzny ja jeden zaprowadziłem obchód świąt według kalendarza gregoriańskiego i ten porządek utrzymał się dotychczas w Lublinie”; AAN, MWRiOP, t. 1241, List ks. J. Dyńki-Nikolskiego do MWRiOP, 5 II 1929 r., k. 170–173.